

25.3x29.28	1	2	עמוד	תורות וספרות	27/07/2018	64552128-3
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790						

ולא ראיתי שהוא השיר שכתבתי אני וזה שמי שחתום עליו

דן לאור

היכן ומתי החלה בעצם הקריירה הספרותית של ש"י עגנון?
 התשובה היא כי דרכו של עגנון כסר פר החלה עוד בהיותו נער ואחר כך עלם צעיר בעיר מולדתו בוצ'אץ' ובערים סמוכות לה, כולן בתחומה של גליציה, אז חלק מן האימפריה האוסטרו-הונגרית. ואף שפה ושם נכתבו דברים הנוגעים לתקופה זו בכתיבתו של עגנון, הרי שהיא נותרה עלומה לפחות בחלקה מתוקף העובדה שעי' גנון עצמו הציג את "עגונות", הסיפור שהתפרסם ביפו בסתיו 1908, כסיפורו הראשון (שממנו נגזר גם שמו החדש); ולא עוד אלא שקובצי הסיפורים שאותם ערך במרוצת השנים וה"קאנון" הספרותי שאותו קבע מידרו כמעט לחלוטין את שנות כתיבתו המוקדמות, שנים שבהן כתב גם עברית וגם יידיש, גם פרוזה וגם שירה. לאחר עלייתו לארץ ביוני 1908 כתב עגנון רק בעברית ואף נמנע מכתובת שירה.

בוצ'אץ' כיום. גם בעירונו הספיידו את גדול ישראל ד"ר הרצל שתי פעמים בביהכ"נ" Roman Zacharij צילום:

בשנות כתיבתו המוקדמות כתב ש"י עגנון גם עברית וגם יידיש, גם פרוזה וגם שירה, וכן רפורטז'ות עיתונאיות, כגון על האבל שפקד את עירו בוצ'אץ' עם מותו של הרצל. לימים התכחש ליצירות הנעורים האלה, שהתפרסמו ברובן בשבועון "המצפה" בעריכתו של שמעון מנחם לאור. פרק ראשון בסדרה על יצירתו המוקדמת של ש"י עגנון

ש"י עגנון. "ארים ידי השמים" צילום: The David B. Keidan Collection

נון להציף את עורך "המצפה" בכתבי יד נוספים שהיו צבורים במגירותיו. אלא שלאור נאלץ לעצור את השטף כשהוא מעביר אליו מסר מוצפן למחצה במסגרת המדור "ארגז המכתבים", ששימש לצורכי תקשורת בינו לבין ציבור הכותבים, ובו הוא מתבקש לצמצם את משלוח השירים ולהימנע במיוחד מלשגר שירים ארוכים. "ש.ט.ש.ב.ב. [ש"י טשאטש] קיס בבוטשאטש נסכים. אך שמור מוצא פיך. את השירים קיבלנו. אך שבענו. לשירים גדולים אין מקום כלל".

ולמרות זאת זכה עגנון כבר בשנה הראשונה להופעת "המצפה", 1904, לפרסום של עוד שלושה שירים, שכל אחד מהם היה קשור לתאריך כלשהו בלוח השנה העברי: שיר לכבוד י"ז בתמוז ("דום"), שיר לכבוד תשעה באב ("ירושלים") ושיר לכבוד חנוכה ("לאור הנר של חנוכה"). הבולט בין השירים היה השיר על ירושלים שנכתב במיטב המסורת של שירי הגעגועים אל עיר הקודש, תוך שילוב פסוקים מן המקרא עם רמזות לשירי ציון של יהודה הלוי: "אֲהַבָה נֶאֱמָנָה עַד שְׂאוּלָה / אֲשַׁבֵּעַ לָךְ, אָרִים יְדֵי הַשָּׁמַיִם / כִּלְ אֲשֶׁר לִי פֶה בְּגוֹלָה / אֲתֵן כַּפֵּי בַעֲרֵד, יְרוּשָׁלַיִם".

לפי השיר נכון הרובר להקריב עצמו למען ירושלים, למענה הוא מוכן לתת את "חיי, גם רוחי וְנַשְׁמָתִי". בדמיונו הוא מצייר את ירושלים כ"קְרִיָה נְשָׁנָה", רמז לשורת הפתיחה בשירו הנודע של הלוי, שכינה את ירושלים "קריה למלך רב". את זיכרונה של ירושלים הוא מעלה על "ראש שְׁמֵי חֲתִי", ואף מתחייב קבל עולם כי "לא אֲשַׁכַּחְךָ כָּל עוֹדֵי בְחַיִּים, / כִּי אֶךְ כָּךְ הָיָא נַחְמָתִי". הרי הפסוקים מספר תהלים (קל"ז ה-ו) נשמעים היטב בחלל השיר.

לאור התפעל, ובדין, מן הכותב בן השבע-עשרה ובחר להציב את השיר בעמוד הפותח של הגיליון מיום 15 ביולי 1904, בסמוך לרשימה על תשעה באב מאת שלום אש שכוכבו דרך אז בעולמה של ספרות יידיש. גם עגנון ייחס חשיבות לשיר ואפילו השפעה, ולימים שילב אותו ברומאן "אורח נטה ללון" בעת שבחר לשים אותו בפיו של ירוחם חופשי, שעלה לארץ ישראל אך גם מיהר לעזוב אותה, המטיח במספר, שהוא תואם עגנון, על כך ששיר הנעורים שלו על ירושלים, שהופיע בשע"תו ב"המצפה", הוא זה שהיטה אותו שלא בטובתו להיעשות לצינוני.

עבר עוד שבוע וכבר בחוברת מיום 22 ביולי הובא פרסום נוסף של עגנון, אם כי בסגנון שונה לגמרי. במסגרת המדור הקבוע "מכתבים מערי המדינה", שבו ליקט לאור רפורטז'ות קצרות מאת כותבים שונים על המתרחש ברחבי גליציה ובוקר בינה (לבוב, יארוסלאב, קוליקוב, סניאטין, רדאויץ ועוד), הובאה רפורטז'ה קצרצרה בחתימת ש.ט.ש., הלא הוא עגנון, ובה דיווח על אירועים שהתקיימו בעירו בוצ'אץ' בעקבות פטירתו של הרצל ב-3 ביולי 1904; התחלה צנועה למדי לגבי מי שעי' תיד להיות למתעד האולטימטיבי של חייה היהודיים בבוצ'אץ' כפרט ובמרחב גליציה בכלל.

גם בעירונו הספיידו את גדול ישראל ד"ר הרצל שתי פעמים בביהכ"נ, כתב עגנון. אחר כך פירט מי ומי היו בין הדוברים, בכללם "המגיד היודוע ר' משה פרידמאן מקובנא", ועוד הוסיף עגנון: "בשעת המספר היו חנויות הרבה סגורות, על בתיים רבים התנוססו דגלים שחורים". מכאן ואילך שיגר עגנון עוד כמה כתבות מסוג זה ל"המצפה", אות וסימן ליצר הכתיבה החזק שלו שמצא לו פורקן גם באפיק זה. מבחינת תוכן הדברים מדברת הרפורטז'ה בעד עצמה: בבוצ'אץ' כמו ברחבי גליציה כולה העריצו את הרצל, מחולל התנועה הציונית וחווה מדינת היהודים, ואף עגנון נמנה עם המעריצים.

ב"המצפה" פירסם עגנון שיר קצר בהרבה, אר"ב בה בתים בלבד, אך, למרבה עניין, גם אל בין שורותיו של שיר זה השתרבב השטן. שם השיר היה "גיבור קטן", הוא פורסם בחתימת ש.י. טשאטש קיס, לימים עגנון, והוא נסכ כולו סביב ל"ג בעומר, שאף ציון כמועד חיבורו של השיר ("ל"ג בעומר תרס"ד). בשיר מתואר ילד קטן הניצב על גבי דרגש ב"קלויז", בית המדרש של החסידים, כשהוא אוחו בידיו קשת כנהוג בל"ג בעומר, והחצים הש" מורים באשפתו נורים עלידו בכיוון הרקיע מתוך כוונה לפגוע בשטן עצמו. תוך כדי ביצוע הפעולה, כך לשון השיר, פרוש על שפתיו "שְׁחֹק נִקְמָה". את מעשהו זה מלוות אלפי עיניים המביטות אליו ממרום ומבטן מבטא הערצה: "יְלֵךְ קָטָן! שְׂגִיָא כְחוֹ", כך נחתם השיר, "עוֹד לְעֵמֶק תְּרָאָה נַפְלְאוֹת".

רב סון, שהיה אמון על הפסיכואנליזה, גרס בשעתו כי כבר בשיר הזה חבויה האמונה של עגי' נון הנער בו עצמו וביכולות הטמונות בו להיעשות לאישיות נוכחת בתולדות עמו. לגבי עגנון היתה לשיר הזה משמעות שונה: ברשימת זיכרון מאוחרת שכתב על ש.מ. לאור (ועל כך, להלן) שיחזר עגנון בפירוט רב כיצד באחת השכבות שבהן ביקר בבית סבו לעלעל בדברי הרואר שהיו פזורים על השולחן כשלפתע נתקל בגיליון "המצפה". וכך הוא כותב:

"עם שאני הופך את הדפים נתלו עיני בשיר, גיי בור קטן שמו ושמי כתוב עליו. גדול כח דמיונו של האדם בימי נעוריו, אבל באותה שעה נסתלק ממני כח הדמיון ולא ראיתי שהוא השיר שכתבתי אני וזה שמי שחתום עליו. ואילמלא חוש המציאות שהעמידני על הדבר הייתי מניח את הגליון בלא שימת לב. מעתה שמצאתי ששירי הוא נסתכלתי בו וברקתי כל תיבה ותיבה שבו אם כמו שכתבתיה כך נדפסה... מרובים הם הדברים שפרסמתי לאחר מכן. מה שעשה בי לבי עם קריאת השיר שבהמצפה לא עשה כן בשום ספר שהוצאתי בשנים שנה".

בשם "המצפה" והגדירו כ"עיתון שבועי לכל ענייני החיים לספרות ולמדעים ולכל ענייני היהודים". בהצהרת הפתיחה שהופיעה בראש הגיליון הראשון, מ-15 באפריל 1904, קבע לאור כי "המצפה" יביא בכל גיליון מאמרים קצרים, מבארים ומבחרים את כל הנעשה בעמנו ולעמנו, יעיר את כל עולל מבית ומחוץ, ייסר כל מידה בלתי נכונה... יתאמץ לעירר נדרמים לפעולה, ולחנך את הקוראים ברוח היהדות האמיתית וברוח הציונות". הוא גם הבטיח כי "ב'המצפה' יבוא בכל גיליון סיפור נחמד או ציור יפה, המתאים לרוח היהודי ולמורסו: גם שיי' רים מטובי פיטינונו. גם לדברי בריחות יושם לב".

לאור היה עורך מסור בכל נימי נפשו: בנו, העיתונאי דוד לאור, תיאר בפרטות כיצד היה עובד בכל יום משעת בוקר מוקדמת ומסיים את יום העבודה שלו לאחר חצות, כשהוא עסוק בכתבי' בת מאמרים משלו, בשכתוב מאמרים של אחרים, בקריאת עשרות כתבי היד שהגיעו לשולחנו מדי שבוע ובהתכתבות עם קוראים וכותבים. בצד זה נהג להתרוצץ במשך שעות היום בין משרדו הצ'נוע של העיתון, שהיה ממוקם ב-Sweietego ul. 32, לבין בתי הדפוס וסניפי הדואר שמהם היה שולח עיתונים, ספרים וחבילות לכל דורשי העיתון באשר הם.

קשה שלא להתרשם מהמיידידות שבה פירסם עגנון ב"המצפה". בין מועד הופעת הגיליון הראשון של השבועון, 14 באפריל, לבין המועד שבו הופיע עגנון על במה זו, 6 במאי, חלף פחות מחודש. היתה זו למעשה הופעתו השנייה של עגנון ברפוס, אך היה זה פרסום הבכורה שלו בשפה העברית: קודם לכן פרסם בלדה ביידיש שנסכה סביב דמותו של ר' יוסף דלה ריינה, מקובל בן המאה החמש-עשרה שרצה לקרב את הקץ ולהקדים את בוא המשיח, כשלמען מטרה זו נאלץ לצאת לקרב איתנים עם השטן. השיר פורסם בכתב העת "יודישעס וואכע" נבלאטט" שהופיע בסטניסלוב ב-26 ביוני 1903.